

КАТЕГОРІЙНА СЕМАНТИКА ПЕРФЕКТНОСТІ В СИСТЕМІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Т.М. Голосова

Семантика перфекта в сучасному мовознавстві пов'язується з певного типу лінгвістичними формами, які існували в системі праслов'янської, східнослов'янської та ін. давніх мов і реалізували значення актуального результату, що становив наслідок певних минулих дій. У процесі розвитку мовної системи перфектні форми вийшли з ужитку, а вказану семантику стали виражати насамперед дієслова минулого часу, залежно від ситуації контексту/мовлення, формуючи категорійну ситуацію перфектності. Типи вказаних ситуацій досить повно описані в теорії функціональної граматики, де вони утворюють певне функціонально-семантичне поле, що базується на відповідній функціонально-семантичній категорії.

Функціонально-семантична категорія перфектності, таким чином, інтерпретується у вказаному напрямку мовознавства як семантична категорія, в межах аспектуальності, яка характеризується своєрідною часовою подвійністю, поєднанням в одній предикативній (або згорнено-предикативній) одиниці двох так чи інакше пов'язаних між собою часових планів – попереднього та наступного. Зв'язок між цими двома планами є причинно-наслідковим у самому широкому смислі [6, с.195]. Саме тому у функціональній теорії перфектність базується як на акціональній, так і на статальній семантиці дієслівних одиниць. Разом з цим, аналіз розгортання зазначеного категорійного значення досить повно не представлений, що потребує подальшого аналізу, а отже становить **актуальність** та **мету** нашого дослідження.

На рівень текстового функціонування при вираженні безпосереднього значення перфектності виходять не всі типи мовних компонентів, а лише ті, що передають безпосередню причинно-наслідкову темпоральну семантику.

Таким чином, семантика перфектності, яка, відповідно, репрезентує функціонально-семантичну макрокатегорію перфектності, на рівні макроструктури – абзацу сприяє формуванню різночасових зв'язків, тобто тих відношень, які розгортаються між поліпредикативними комплексами, що належать до різних точок відліку як авторської оповіді, так і мови персонажів.

Структури такого типу містять декілька темпоральних блоків, кожен з яких має власну "відправну темпоральну систему". Як наслідок, дії частіше не пов'язуються між собою одним темпоральним інтервалом та виконують, як правило, ретроспективну або проспективну функції. Це зумовлює наявність перфектного блоку при комбінації звичайно різних категорійних ситуацій одного темпорального плану, а отже, комунікативних реєстрів різних типів.

Макрокатегорія перфектності встановлює зворотну течію художнього часу тексту, а тому надає можливості для його змін та перетворень. Звідси – виступає в ролі структурної основи макросистеми.

Під макрокатегорією перфектності, відповідно, розуміється змістова темпоральна структура, що має часову подвійність: поєднання на базі цілісного текстового періоду пов'язаних між собою планів попереднього та наступного, тобто змістову інформацію, завершену в минулому та актуальну для теперішнього чи майбутнього аспектів двох парадигматичних планів текстової системи. При цьому її актуальність не розглядається як результат, що триває в умовному теперішньому (порівняйте зі статальним інваріантом), а кваліфікується як наслідок розгортання тієї темпоральної структури, що відбувалася чи відбулася в передминулому зовнішньочасовому плані щодо власне минулих дій.

Таким чином, макроситуація перфектності в межах абзацу базується на розширеному тлумаченні актуального граматичного минулого чи передминулого. Це реалізація значення не окремої одиниці (форми), але збереження часу подій, їх особливостей.

Вказане тлумачення макрокатегорії перфектності в цілому не виходить за межі її традиційної інтерпретації у функціональній граматиці [6, с.195], хоч на перший план висувається перфектна акціональна семантика. Макроструктурна, як і мікроситуаційна, мікроструктурна, перфектність характеризується причинно-наслідковими відношеннями, які виростають у результаті її реалізації. Відношення встановлюються між попереднім та наступним темпоральними планами.

На відміну від розглянутої макрокатегорії другого рівня розгортання темпоральних відношень художнього тексту – фазової реляційності, вказана функціонально-семантична система виявляється на базі реалізації зовнішньотемпоральної взаємодії: передування та слідування, тобто окремого аспекту послідовності.

Отже, макрокатегорію перфектності можна розглядати і як особливий комбінований тип того чи іншого граматичного часового плану, який репрезентує різні зовнішньотемпоральні зв'язки, що достатньо типове для мови персонажів насамперед тому, що в ній зазвичай маніфестується протиставлення теперішній – минулий, майбутній – теперішній – минулий і под. Авторська оповідь виявляється слабшою тому, що пов'язується здебільшого з одним темпоральним планом.

Таким чином, на рівні перфектної макроструктури художнього тексту функціонують відношення, що формуються на основі взаємодії розглянутих категорійних ситуацій, проте таких, що належать до різних часових аспектів на основі встановлення послідовних таксисних зв'язків. Таким чином, макрокатегорія перфектності репрезентує тісну взаємозалежність як аспектуальної системи (внутрішній час), так і власне дейктичної темпоральної системи (зовнішній час), а отже, є безпосередньо текстовою категорійною системою взаємодії.

У концептуальному аспекті перфектність зумовлює поєднання як складних, так і простих ситуацій дійсності, проте не на основі синтезу, взаємного впливу, що спостерігається у фазовій реляційності, а як цілісних ментальних систем, синтезованих в певному ментальному образі. Ментальний образ, відповідно, об'єднує ментальні архіви, що складаються з систем теперішнього минулого та майбутнього. Архів минулого і майбутнього об'єднує всі враження художнього світу, в яких немає конкретних ситуацій в реальному світі, а архів теперішнього – враження, в яких є конкретні еквіваленти реального світу в світі художньої дійсності.

Пор.:

Молодого человека, принесшего эту поразительную новость, все еще разбирал смех.

-Они вышли с участка человек сорок, – рассказывал он, двигая челюстями, – и пошли на облаву; так они отошли шагов пятнадцать, как уже загорелось//1... Побежите смотреть,//2 если хотите..//3(Бабель)

У розглянутому абзаці перший та другий зовнішньотемпоральні блоки зумовлюють наявність часової опозиції (майбутній- минулий), внаслідок чого утворюється темпоральний розрив та репрезентуються проспективні (2 блок) і ретроспективні (1 блок) відношення щодо умовного теперішнього мови персонажа (3 блок). Звідси – інваріант перфектності виникає на базі комбінацій та взаємодії категорійних ситуацій лімітативної тривалості майбутнього та лімітативності в аспекті передминулого, а отже, своєрідну причинно-наслідкову послідовність реактивного та інформативного реєстрів.

З іншого боку перфектна семантика може актуалізовуватися у статальній семантиці.

Традиційно статальність у мовознавстві пов'язується з аналогічною семантикою категорії родів дієслівної дії [7, с.193, 8, с.43]. Цей спосіб об'єднує дієслівні форми, що мають значення статичного процесу, позбавленого подальшого розвитку та беруть участь в утворенні граничних дієслів. До нього відносяться переважно такі семантичні типи як дієслова на позначення почуттів (*тосковать, скучать*), просторового положення відносно певного орієнтиру (*лежать, сидеть*), фізичного стану (*спать, зябнуть*), мислення (*думать, мечтать*) тощо.

Вказаний аспектуальний тип репрезентує основні компоненти функціонально-семантичних категорійних ситуацій статальності, які в цілому пов'язуються з загальними процесними ситуаціями, акцентуючи увагу на референтному значенні стану [1, с.133-142]. У функціональній граматиці статальна семантика актуалізується у функціонально-семантичній категорії перфектності, де кваліфікується як наявність семантики певного стану на фоні попередньої дії, що зумовила цей стан [6, с.196], як статальна перфектність. Таким чином, вказаний тип перфектності дуже тісно граничить з безпосереднім статальним значенням компонентів відповідного семантичного поля, і тому може розглядатися як периферійна система функціональної категорії статальності (тісний аспектуальний зв'язок вказаних категорій відмічався Г.Ф.Лебедевою [3, 4], О.В. Бондарко [1] та ін.). Як показало дослідження, саме перфектне статальне значення виходить на рівень макроструктурного текстового функціонування, в той час як власне мовна категорійна статальна семантика об'єднується в системі тексту з семантикою тривалості при вираженні одночасних таксисних відношень або з семантикою лімітативності при формуванні послідовних внутрішньотемпоральних зв'язків.

Категорійна макроситуація статальності визначає тривалість дій у часі як результату минулого, що існує в теперішньому авторської оповіді або мови персонажів. Тут функціонують у першу чергу дієслова минулого часу доконаного виду, семантика яких пов'язується зі значенням перфекта. Іноді статальні темпоральні відношення маніфестуються в мові персонажів дієсловами майбутнього часу доконаного виду, які формують одночасні темпоральні зв'язки, маючи граматичну категорійну семантику результату, актуалізовану значенням доконаного виду.

Семантика перфекта [див. 5, с.279] об'єднує дві фази: результативність та наступну статальність, про що зазначено вище, яка на рівні макроситуації і зливається зі статальними формами контексту. За аналогією до попереднього типу дієслова тут можуть відноситися як до одного, так і до декількох суб'єктів.

Отже, традиційне тлумачення статальності як статичного стану загалом не суперечить семантиці статальності рівня мікроструктури, хоч в останній домінує значення "перебування в певному стані". В інтерпретації статальності рівня макроструктури на перший план все ж висувається її гіпотетичність (опосередкованість) тому, що вона визначає стан як результат минулих дій, при цьому, як правило,

одночасних. Звідси пріоритет надається семантиці “збереження результату” [6], яка концентрує увагу на наслідках дій, актуальних для пізнішого часового плану.

Проте, оскільки в макроструктурах звичайно така семантика не конкретизується певними детермінантними компонентами, вона не може розглядатися як замкнена і водночас не виступає як обмежена насамперед тому, що значення досягнення результату не передбачає наступну, послідовну систему змін, перетворень: М.О.Шелякін акцентує увагу на тому, що статичний процес позбавлений розвитку [7, с.193].

У концептуальному аспекті макрокатегорія статальності являє собою просту ситуацію дійсності, яка називає серію дій, що репрезентують результативний стан. Вказана проста ситуація дійсності, як зазначає Дурст-Андерсен, ідентифікується на основі прямого фізичного сприйняття як стабільного зображення на сітчатці ока у вигляді нединамічного образу [2, с.74-75]. Тому семантика макрокатегорії статальності актуалізує насамперед узагальнене граматичне значення категорії родів дієслівної дії, проте участь в її формуванні беруть дієслівні одиниці, що виражають семантику перфекта в контексті.

Порівняйте інваріант у чистому вигляді для мови персонажів при функціонуванні форм минулого часу:

- *О! – сказал профессор. – Уже кое-что сделано. Мною куплена в окрестностях Лос-Анжелеса преlestная вилла, где я буду производить свои работы. Кроме того, мною приобретены паровая яхта и пара превосходных лошадей.* (Катаев)

У розглянутому абзаці формується категорійна ситуація статальності, оскільки дієслівні форми минулого часу дієприслівника виражають результат, що спостерігається в умовному теперішньому мови персонажа, відповідно, на основі репродуктивного реєстру. При цьому слід відзначити, що дії можуть розглядатися як одночасні, хоч не можливо остаточно встановити загальну внутрішню часову систему в минулому, їх одночасність чи послідовність.

Таким чином перфектну семантику в текстовій системі формують як власне перфектні, так і статальні лінгвістичні одиниці. Перспективним у цьому аспекті є, з нашої точки зору, аналіз специфіки реалізації перфектної семантики в текстах інших стилів.

Література:

1. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. – Л., 1984.
2. Дурст-Андерсен П.В. Совершенный и несовершенный виды русского глагола с позиций ментальной грамматики. Семантика. Прагматика // Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. М.В.Ломоносова. – Т.1. – М., 1997.
3. Лебедева Г.Ф. Употребление грамматических форм прошедшего времени // Вопросы истории русского языка. – М., 1959. – С.208-226.
4. Лебедева Г.Ф. Качественный и посесивный оттенки перфектного значения глагольных форм прошедшего совершенного // Весник Моск. Ун-та. – 1959. – №3. – С.141-151.
5. Леонтьев А.А. Психологическая структура значения // Семантическая структура слова. – М., 1971. – С.7-19.
6. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. – Л., 1987.
7. Шелякин М.А. Категория вида и способы действия русского глагола. – Таллин, 1983.
8. Эслон П., Пихлак А. Вид и время (сопоставительный аспект). – Таллинн, 1993.

Поступила 13.09.2004 г.